

1843 ԲԱԶՄԱՎԷՊ 1914

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՐՈՒԱԳԻԾ

1850-1910

Պէշիկեթաշեանէն և Բաքիէն վերջը կը մոռցուէր ընարեբգական բանաստեղծութիւնը և ըմանդիկ վիպասանութիւնը. թէ՛ Ռուսաստան և թէ՛ Թուրքիա մեր զրագէտ նոր սերունդը կը կրէր իրապաշտ զրակա-նութեան ուժգին տպաւորութիւնը:

Ռուսահայերը ցոյց կու տան վիպասան թատերագիր Շիրվանշահի (1858 թն. Շամախի), Բարձրագոյն կրթութիւն մը չէ առած, ինքնօգ-նութեան կը պարտի իր զրական գործունէութիւնը. 1878էն սկսեալ կը գրէ. աշխատութիւններն են իրական կեանքէն ընդօրինակուած վիպա-սանութիւններ և թատերագրութիւններ. առաջին շարքին կը պատկանին «Արամբին», «Արտիստը», «Ջուր յոյսեր», «Կրակ», «Նամուս», «Յա-սագարը», «Քաօս», իսկ երկրորդ շարքի աշխատութիւններն են «Ար-մենուհին», «Անբրակների վրայ», «Եղիկներ», «Իշխանուհին», «Ունէր իրաւունք», «Կործանումը», «Պատիհ համար»: Իր առաջին գրութիւնն որ ուշագրութեամբ կարդացուեցաւ՝ է «Հրդեհը նաւահանքերում», իսկ գլուխ գործոցը կը համարուի «Քաօս» ընդարձակ վէպը: Իր նախկին շրջանի գրութիւնները կրած են Պայրոնի և Կէօթէի զգայուն գուրգու-րանքը. յետոյ սիրած է Պալզազը և Ֆրօպէլը. «Արմենուհին» գրած

ատեն արդէն իսկ Պրանսա գտնուելով, կը կրէր գրական նոր հոսանքի տպաւորութիւնը:

Շիրվանզադէ ներքին կեանքի հաւատարիմ նկարագրողն է:

Գրիգոր ԱՐԾՐԱՌՆԻՆ կը հրատարակէր «Մշակ»ը 1872ին. Բաֆֆիէն սկսեալ կարգ մը ուսանայ նոր ուժեր հոն երեցան իրենց ամենէն կորովի գրական գործերով. Շիրվանզադէ հոն երեցած է թագուի կեանքէն նկարագրութիւններովը. Նոյնինքն խմբագրապետն Գրիգոր Արծրունի ուսանողական կեանքին նկարագրութիւնն կ'ընէր երկու վէպերով «Այնտեղ և Այստեղ» (1878) և «Էլիէիկ» (1891): Նոյն երկու վէպերուն մէջ դարձեալ կը հնչէին խմբագրին խիզախ առաջնորդող քաղաքները, կը դադարէր ուսանողներու գործունէութեան խնդիրը, կը նկարագրէր կիներու յառաջագիտութիւնը ընկերական աշխատութեանց մէջ, իր վիպասանութիւնը գաղափարական գեղեցկութեամբ կ'ապրի: Արծրունիին թերթին մէջ յաջորդաբար ուրիշ նոր գրողներ իրենց վիպասանական շնորհքը կը յայտնէին. Ա. ՔԱՆԱԹԱՐ բեղմնաւոր գրչով կը գրէր «Մահրաբէկարնիք» որոնք յետոյ ստուար հատորի մէջ կ'ամբարուէին. երգիծող էր, կը շօշափէր հայ կեանքին կենսական և գրական հարցերը, իսկ «Կեանքի գծեր» հատորովը վիպական այն ճիւղը կը մշակէր՝ ուր պաշտպանուած է հայ գիւղացիին հարցը և նկարագրուած են հարստահարութիւնները:

Աւելի բեղմնաւոր գրիչ մը՝ միշտ ծանօթ կը մնար «Մշակ»ի մէջ՝ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ որ տոկուն գրչի յատկութիւնը ցոյց տուած է իր երիտասարդութեան օրերէն: Գ. Արծրունիին կը պարտի իր զարգացումը, իր փոքր վէպերուն մէջ առաջնորդող հրապարակախօսի ձայնը կը լսեցնէ: Իր «Ջնուդ Քուշան»ը բոմանդիկ ոճովը խանդոտ և գեղեցիկ գրուած մ'է:

ԼԵՕ — ԱՌԱՔԵԼ ԲԱՎԱԽԱՆԵԱՆ (ծն. Շուշի 1860). «Մշակին» մէջ կը հրատարակէ իր ամենէն գեղեցիկ նորավէպերը, պատկերները և ընդարձակ վէպը «Մէլիքի աղէիկը». սա կատարեալ բոմանդիկ ոճով գրուած է, «Կայծեր»ու տպաւորութիւնը յայտնի է հոն: «Մուրճ»ի մէջ հրատարակած է շարք մը վիպասանութիւններ՝ թագուի կեանքէն առնուած. ցոյց կու տար ձգտում մը իրապաշտ վիպագրութեան: Նկարագրութիւնները յաջող են, կը յուզէ. կորովի է առաջնորդող գրութեանց մէջ: Նոյն իսկ պատմական «Ս. Մեսրոպը», «Բնվա. Արքայ. Արդոքեան», «Ս. Նազարեան», «Գ. Արծրունի», «Հայ տպագրութեան պատմութիւն» հատորներուն մէջ ցոյց է տուած գրական համակրելի ոճ մը:

Նոր յեղաշրջում մը կը բերէր ՎՐԹԱՆԵՍ ՓԱՓԱՋԵԱՆ (ծն. Վան 1866ին). գաղափարական էր այդ յեղաշրջումը. իր նախորդ վարպետներուն տպաւորութեան տակ գրած է փոքր պատկերները. սակայն սկսեակ օրերուն՝ բոմանդիկ գրականութեան մէջ առանց երկար թափառումի՝ կ'ընդգրկէ Նիցչէի և Պեթոնսօնի գաղափարական նոր քալողները. կարող եմ ըսել որ իր վիպասանական պատկերները՝ մեր ամէն պարբերական թերթերու մէջ կը գտնուին: 1883էն սկսեալ կը գրէ. ունի զմայելի բեղմնաւորութիւն գրական արտադրութեանց մէջ: Ինքն իր գրչով կը պատկերէ Հայաստանի ժողովուրդի գրկանքի և հալածանքներու կեանքը: Հրատարակութիւններն են «Պատկերներ քրքա»

հայերի կեանքից», «Ելևնիէի», «Անգլանգ», «Աննա», «Հայի բեգ», «Կոյրեր», «Պատկերներ գիպից», «Հոգի աշխատողներ», «Ըմբոսի երգեր», վերջերս «Ազատամարտ»-ի մէջ լոյս տեսաւ իր ընդարձակ թերթօնը՝ «Թորձանք» վերնագրով, եւ տակաւին կը գրէ: Հրատարակած է նաւ «Պատմութիւն հայոց գրականութեան» գիրքը: Կ'երազէ ստեղծել մարդուն մէջ ընդվզում մը հին, զառամած, ստրկացած հոգեբանութեան դէմ: Քիչ անգամ չափազանց իրապաշտութեան դիմելով՝ վէպին լոյսը ինքն իր ձեռքով է մարած. առհասարակ խանդոտ, վատվուուն գոյներով կը զանգէ իր նկարչագեղ պատկերները:

Ա. Անարոնեան

«Մշակի» մէջ յայտնուած է նաեւ ԱՒԵՏԻՍ ԱՀԱՊՈՆԵԱՆ (ծն. իգ. դիր 1866ին): Շատ շուտ ուշադրաւ եղած է իր զգայացունց փոքրիկ վէպերով: Իր աշխատութիւնները ամենէն յաւելի լոյս տեսան «Մլորն» հանդէսին մէջ: Գնահատուեցաւ իր վիպագրողի ընդունակութիւնը: Վիպական հրատարակութիւններն են՝ «Ազատութեան ճանապարհին», «Անդունդ», «Արաղը», «Մրկի տարր», «Լուսիններ», «Խեղձերը», «Կեանքի վէպը», «Պատկերներ», իսկ թաներագրութիւններն են «Արցունքի հովիտը», «Ան Դաշունը»: Ուղեորութիւններն ալ նկարագրած է գունագեղ տպաւորութիւններով: Սկսնակ օրերուն մէջ՝ յայտնի է Բաֆֆիի ազդեցութիւնը. յետոյ բոլորովին կը հեռանայ անկէ, եւրոպական խորհրդապաշտ գրականութիւնը խորապէս կը տիրապետէ անոր վրայ: Արանչելի է իր պատկերներուն իրականութիւնը: Ընդհանրապէս չափազանց մեկամաղձոտ տպաւորութիւն մ'ունին իր գրութիւնները:

Հայութեան արցունքներուն շատրուանն է: Իր մէջ գեղարուեստի ըմբռնումը պայծառ է, ոճը բիրեղացած:

Նկարագրութեանց մէջ կրած է վլատիմիր Գորոլէնքոյի ազդեցութիւնը:

*
* * *

Ռուսահայերը Գամառ-Փաթիպայէն և Սմբատ Շահազիզէն վերջը՝ ունեցան բազմաթիւ բանաստեղծներ: Հին ազգասիրական և քնարերգական քերթուածներէն վերջը՝ կը սպասուէր զբաղան արուեստով յեղաշրջուած բանաստեղծութիւն մը. սակայն ճշմարիտը ըսելով՝ բաղդատմամբ վիպագրութեան, քերթողականը այնքան զգալի յեղաշրջում մը ցոյց չի տուաւ. հին ձև, հին հոգափարներ, հին հոգեբանութիւնը զգալի մնացին: Արուեստի կատարելութիւնը սիրուեցաւ չափով մը: Հին բանաստեղծներուն շարունակութիւնն է ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ (ծն. Վաղարշապատ 1864): Մաքուր քնարերգութիւն մը ցոյց կու տայ և զաղափարներու պայծառութիւն: Երեւակայութիւնը իրեն օգնութեան չի հասնիր: Բանաստեղծութիւնները ստուար հատորով լոյս տեսան 1908ին: Ո՛ճը բոլորովին ժողովրդական: Շահազիզի յաջորդութիւնն է ինքն իր քնարերգու քերթուածներով:

Ղազարոս Աղայեանցի բանաստեղծութեան յաջորդութիւն կը համարիմ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆԻ (ծն. Լոսի 1869ին) քնարերգութիւնը: Նահապետական անոյշ և զբաւիչ ոճ մ'ունի. աւելի գեղարուեստական, աւելի կատարելագործուած: Իր լիակատար քնարերգութիւնները հրատարակուած են 1903 և 1908ին: Փափուկ անկեղծութիւն մը, զմայլելի քաղցրութիւն մը հազած է իր քնարին հոգին:

Այս շարքին մէջ կը մնայ բանաստեղծ ԱԼԷՔՍԱՆԻՐ ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ (ծն. 1870ին Զաքարթալ), զիրութեամբ կ'արտադրէ, ստեղծականութիւնը ուշադրութեան առած չէ:

Գուրգուրալի, զգայուն յուզումներ կան իր քնարերգութեան մէջ: Մերթ նաև անոյշ երգիծող մըն է եղած: Իր բանաստեղծութիւնները ամփոփուած են երեք հատորներու մէջ: Եւ առանձին հատորի մը մէջ ամփոփած է Տուրգենևի և Պուշկինի ամենէն սիրուն բանաստեղծութեանց ներդաշնակ թարգմանութիւնները, ինքը սակայն կ'ապրի հոգեկան յուզումներուն թարգման քնարերգութիւններովը:

Երուպայի ըմբոստ և մեղամաղձոտ վարպետներու տխրանոյշ ներկայացուցիչը կ'ըլլայ ԱԻԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ (ծն. Ալեքսանդրապոլ 1875ին): Արձակ պատկերներուն մէջ հրապուրիչ է արեւելեան վառվառ երանգներով: Ուշագրաւ է իր «Երգեր ու Վերքեր» բանաստեղծութեամբ: Տիեզերական լուծեան մէջ վեհաշուք հնչականութիւն մ'ունի. իր քնարերգութիւնը, Աշուղային ստեղծական կոյս բանաստեղծութեան կը զգեցընէ զբաղան պիրուութիւն, ուր յայտնի կ'ըլլայ իր արուեստին և ճաշակին փափկութիւնը:

Կեանքը կը հեգնէ ու կ'անիծէ ազնուական յուզումներով:

*
* *

Թուրքահայ քնարերգուիներ Պէշիկթաշլեանէն վերջը՝ սրտամկրիկ յուզումներով փոխանցուած է ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆԻՆ (1852-1872)։ Վարպետներուն (Ալիշան, Պէշիկթաշլեան, որոնց վրայ կը սքանչանար աւելի), արուեստին մէջ յեղաշրջում մը չէր մտցըներ։ անոնց տաղաչափութեան մէջ սահմանափակուած փափուկ և ազնուական թախիժով կ'երգէր սէրը հմայքոտ տպաւորութեամբ։ Էրկար ատեն յաջորդաբար՝ դասաւրաններէն նոր դուրս ելլող պատանեկութեան պաշտումի առարկան եղաւ։ Դուրեանի հետեողութեամբ ինքնին կը կազմուէր նոր քնարերգու զարոյց մը, որուն ամենէն արժանաւոր աշակերտը կարող ենք համարել ՄԵՄԱՐԵՆՑ ՄԻՍԱԳ (1885-1908) որ յղուած ոճ, ստեղծական գոյներ կը ցոլացնէր իր քնարերգու փշրանքներուն մէջ, որոնք «Միսածան» և «Նոր տաղեր» հատորիկներուն մէջ ամփոփուած են։

Բանաստեղծութիւնը թուրքահայ գրականութեան մէջ որոշ ուղղութիւն մը չունենար։ Ընդհանրապէս գաղափարական և կամ հոգեբանական նիւթերու վրայ չէին մտածեր, իսկ ազգասիրական թերթուածները բացարձակապէս անկարելի էր գրել համիտական ահեղասպան շրջաններու ատեն։ Այդ տխուր օրերուն մէջ թուրքահայը կ'ունենար մէկ քանի գրագէտներ, որոնք ստիպուած էին ջլատուած ներկայացնել իրենց գրական ընդունակութիւնը։

ՄԻՍԻՔ ԱճէՄԵԱՆ 1858ին Վենետիկէն դարձած է. Պօլիս կը մնայ, ու պարբերական թերթերու մէջ սիրայօժար կը հիւրընկալուին իր քերթուածները։ Ընդհանրապէս քնքուշ ոճով կը նուագէ, փափուկ են իր բանաստեղծութիւնները, կը սիրէ ձևի պարզութիւնը, գաղափարները քնքուշ։ Ստուար հաստորի մը մէջ ամփոփուած են իր քերթուածները՝ հրատարակուած 1908ին։

ԹՈՎԱՄԱ ԹԻՐԶԵԱՆ (1838-1909), դասակից Աճէմեանի և աշակերտ Հ. Ալիշանի, թուրքահայ քնարերգութեան մէջ ինքն է որ կը մտցնէ զմայլելի քնքուշ ոճ մը, նկարչագեղ բերեղացած ստեղծական գիտերով զմայլելի։

Թուրքահայ մամուլը հիւանդ և անհաւասարակչիւ գրականութեան մը ողողումը կը տեսնէր Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆԻ (1851-1908) անսահմանափակ գրամոլութեամբ։ Ձտելով ասոր գեղեցիկ էջերը, կարելի է գտնել վիպական և բանաստեղծական շատ սիրուն արտադրութիւններ։ Ինքը մի և նոյն ժամանակ կը ներկայանար զրազէտ, վիպասան, բանաստեղծ, ուսուցիչ, տնտեսագէտ, իմաստասէր, և այլն։ Կորովի և քիլիմաւոր միտք, բայց դատողութեան ողջմտութիւնը հիւանդ և բուլբուլին տկար էր։

Աւելի զուարթ, աւելի շնորհալի բանաստեղծութիւն մը կը ստեղծէր ԱՂԵՔՍԱՆԴԵՐ ՓԱՆՈՍԵԱՆ (ծն. 1858ին է. Պօլիս), իր ճոխ յանգերովը անզուգական. զգացմունքի բնականութիւնը կը սիրցնէ վարպետի վարպետութեամբ։

Քերթուածներուն հոգեբանութիւնը ընդհանրապէս զուարթ դաստիարակութիւն մըն է եղած. մանուկներու ընթերցանութեան համար

գերագանցօրէն յարմար են իր մանկական քերթուածները: Հրատարակութիւններն են «Շողեր ու Յօդեր», «Այգիկոյրք», «Ազատ քնար»: Թուրքահայ գրագէտ դասակարգին ամենէն լաւ մշակուած մտքերէն մէկն է:

Հայ կանացի դասակարգը տուած է ձևապաշտ գրագիտուհիներ. մինչդեռ իտալիոյ մէջ ՎԻԿՏՈՐԻԱ ԱՂԱՆՈՒՐ «Յախտեհական Զրոյց»ով զմայլելի կը հռչակէր հայ տաղանդի արժանիքը, ասդին Պոլսոյ մէջ

Ա. Փամոսեամ

ընակալ կառավարութեան սաստերուն տակ կին գրագիտուհիներէն ՏԻԿԵԻՓԻՄԷ ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ (ԱՆԱՏԻՍ), կը հրատարակէ իր բանաստեղծ մշտաբն արտադրութիւնները. հոգին կը թրթոյ գորովական փափուկ զգացումներով, ընկերական և աղքատ դասակարգի թախիծը կը նկարագրէ քնքուշ վրդովումներով:

ՍԻՊԻԼ արձակ էջերէն զատ՝ գրած է նաև բազմաթիւ բանաստեղծութիւններ՝ որոնք «Յոյրքեր» վերնագրով հրատարակուած են. անոնց մէջ յայտնի են Ֆէլէկեան և Նարպէյական տպաւորութիւնները: Սակայն ինքն իր հոգիէն դրած է իր քերթուածներուն մէջ համակրութիւն, փափկութիւն և անոնց տուած է ճաշակաւոր ձև մը:

Սահմանադրութիւնէն վերջը ուշագրաւ եղաւ կին գրողներէն ՏԻԿԻՆ ԻՍԿՈՒՀԻ ՄԻՆԱՍԵԱՆ որ միշտ ֆրանսերէն կը գրէ և իր արձակ նկարագրութիւնները հրատարակած է «Henres intenses» և «Sanglots» գեղատիպ հատորներով: Աղանուրի չարատանջ հոգեկան անընդունելի ունի նաև Տիկ. Մինասեան. Աղանուր խորհրդապաշտ հեծեծանքներով կը

յայտնէ իր սրտին խռովքը. Տիկ. Մինասեան պարզ և կրակոտ շէտտով, երկուքն ալ ցոյց կու տան զրական ձևի պերճութիւն՝ խնամուած՝ յըզկուած:

Պուլսոյ պարբերականներուն մէջ հաճոյքով կը կարդացուին Տիկ. ԶԱՐՈՒՀԻ ԳԱԼԷՄԲԵՐԵԱՆԻ բանաստեղծական գրութիւնները, ձևապաշտ մըն է, նկարները շատ բնական, յուզումները անոյշ, գոյները փափուկ:

Կին գրողներու ըմբոստ գրին է ԶԱՊԷԼ ԵԱՍՏԵԱՆ ցնցող նկարագրութիւններով, ջղուտ ընդվզեցուցիչ արձակով, տպաւորիչ պատկերներով զմայլելի է: Զոխ և բեղմնաւոր միտք: Հրատարակեց «Ենթոյն» մարդիկ» կիլիկեան վերջին ջարդերու արիւնոտ պատկերներու նկարագրութիւնները: «Կիլիկեան յիշատակներ»ը գրող Տիկ. ԱՐԵԱԿՈՒՀԻ ԹԵՍԿԻԿ ներդաշնակ պատկերներ յղացող ազնուական յուզիչ գրիչ մըն է:

Ռտեան և Պէշիկթաշլեան խումբին կը յաջորդեն ուրիշներ. ՊԵՐՊԵՐԻԱՆ Ռ. (1851-1907) եւրոպական փրիսոփայութիւնը կը ներարկէր հայ հոգիին մէջ իր գեղեցիկ ճառախօսութիւններով, և մի և նոյն ատեն խուլ արձագանգ կ'ըլլար դասական ճնարերգութեան, հրապարակախօս գրութիւններն են «Մարդիկ և իրք», «Դատախարակի մը խօսքերը», «Դպրոց ու դպրոսիւն». բանաստեղծական հատորներ են «Առաջին տեղերը» և «Թոռք և Յուդա»: Մշակուած միտք մըն էր, հմուտ դաստիարակ, զրականութեան սիրահար:

Արփիարեան զրական շրջանէն՝ Կ. Պօլիս կը տոկար կը մնար ամենէն հզօր զրագէտ ՄԵԼԻՔԱՆ ԿԻՐԻՃԵԱՆԸ որ հռչակուած համբաւ մը ունէր արդէն զաւանցի պանդուխտներուն խղճալի պատկերները նկարագրելով, իրապաշտ է, բայց ոչ արուեստակեալ, այլ բնական, Հայաստանի Մեղրազեանի աղբիւրին պէս վճիտ ու բիւրեղացած կը ջրվէժէ իր բիւրեղացած արձակը: Ոչ մէկը իրեն պէս կրցաւ թոթոացնել հայկական սրտի մաշած հիւծած փափուկ լարերը, այն անկեղծ շէտտով, ինչ որ իրեն սեփական է: Իր Հրանդ կեղծանունը կրող յօդուածները, պատկերները, նամակները և զրախօսականները իրրեզրական հաճոյք կարդացուած են, և տակաւին իր գրչին թարմութիւնը մի և նոյն կուրովին մէջ կը մնայ:

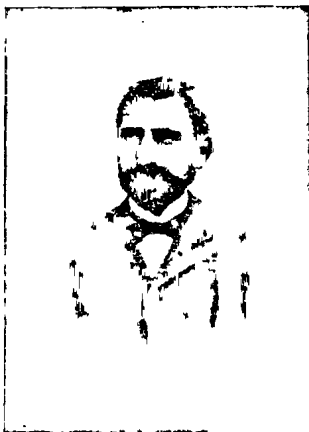
Թուրքահայ զաւանցի գրողներուն մէջ յայտնի կ'ըլլան ԹԻԿԱՍԻՆԻՆԻ, Ռ. Զարդարեան, Արտաշէս Թարութիւնեան, Գ. Տէր Կարապետեան:

ԹԻԿԱՍԻՆԻՆԻ (ծն. Խարբերդ 1863). իր թղթակցութիւնները կը հրատարակէ Պ. Յովհ. Շահնազարի «Հայրենիք» օրագրին և Մ. Մամուրեանի «Արեւ. Մամուլի» մէջ, իր գրութիւնները ազգագրական զրականութեան թարմութեամբ շատ ուշագրաս էին. սրամտութիւնը, պատկերող նախադասութիւնները ստեղծական ոճ մը տուէր են անոր աւելն մէկ գրութեան: Ունի թատերական, նկարագրական և ռոմանսական լակն գրութիւններ, ամէն ալ արժանի են հատորի մը մէջ ամփոփուելու. երկար ատեն արդիւնաւոր դաստիարակ եղած է իր ծննդավայրի Ս. Թարութիւն վարժարանին մէջ:

ԶԱՐԻԱՐԵԱՆ ՌՈՒԲԵՆ (ծն. 1874ին Խարբերդ). աշակերտ ԹԻԿԱՍԻՆԻՆԻ և շուտով զրական վարպետի ձիրքով յայտնի կ'ըլլար Կ. Պուլսոյ, Իլմիրի և արտասահմանի պարբերական հրատարակութեանց

մէջ: 1910ին «Յայցարոյս» վերնագրով հրատարակուեցան իր ամենէն ընտիր արձակ նկարագեղ բանաստեղծութիւնները, որոնք վերջերս ֆրանսերէն թարգմանուած լոյս տեսան: Խմբագրապետ «Ռազմիկ» և «Ազատամարտ» թերթերուն: Բժախնդիր նիւթապաշտ, գեղապաշտ: Կը սիրէ զտուած բիւրեղացած ոճը: Հէքիաթի զմայլելի հրապոյրը արուեստի պահանջներով կը ներարկէ իր նկարագրութիւններուն:

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ (ծն. Մալկարա 1873ին): Երկար ատեն իր ստորագրութիւնը տեսած ենք Պոլսական թերթերու մէջ, քնքուշ բանաստեղծութիւնները հաւաքած է «Լքուած քնար», «Երկունք» հատոր-

Թւկատինցի

ներուն մէջ: Խնամք է տարած գրագիտութեան, բեղմնաւոր միտք, իր գրախօսականներուն մէջ յայտնած է իր դատաստաններուն պայծառութիւնը և անկեղծութիւնը:

ԳԵՂԱՄ ՏԵՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ: Թւկատինցիի ոճով գաւառի գրականութեան հայրենաշունչ քաղցրութիւնը կը բուրէ: Հոյակապ բնականութիւն և պարզութիւն կայ իր նկարագրութեանց մէջ: Թուրքահայ ամէն թերթերու մէջ մեծ ախորժով կարդացուած են իր ծածկանուն Գեղամ կամ Ուխտաւոր ստորագիր գրութիւնները:

*
* *

Կը հասնի նոր սերունդը. արտասահմանի և թուրքահայ մամուլներուն մէջ գրելու և երգելու նոր հոսանք մը յայտնի կ'ըլլայ:

Հայրենիքէն տարագիր, օտար աստղերու տակ երկու բանաստեղծներ

Սիամանթո և Վարուժան յեղաշրջուած բանաստեղծութեան ռազմիրայ-
ները կ'ըլլան:

ՍԻԱՄԱՆԹՕ՝ Ա. ԵԱՐՃԱՆԵԱՆ (Ռկնցի. ծն. 1877) հովուերգական
ընտրերգութեան յեղափոխական յեղաշրջում մը կու տայ: Հօր, կորովի
նկարչական յղացումներ ունի, արիւնով ու կրակով երգուած բանաս-
տեղծութիւններ: Երբեմն գաղափարները խտացած՝ աւելի զմայլելի ու
տպաւորիչ կը ներկայանան: Տաղաչափութիւնը անհունօրէն ազատ,
խրոխտութիւնը գերապանծօրէն յաղթական: Վերջերս առանձին հատո-
րով մը հրատարակուեցաւ իր քերթուածներուն մէկ մասը:

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ (Բրգնիբցի ծն. 1884) վենետիկեան փափուկ
ճաշակին հետ կը ներդաշնակէ Հիւկոյի և Շեքսպիրի խրոխտութիւնը:

Լ. Սեղրոսեան

Պատեկներնրու պաստառը ընդհանրապէս մեծ բռնած է, և պերճ գոյներով
կը զանգէ նկարներուն գեղեցկութիւնը: Նախադասութիւնները թանգա-
րաններու դասական թերափներու յղուածութեամբ կերտուած և զար-
դարուած են: Հրատարակած է «Սարսուռներ», «Յեղին սիրտը» և «Հե-
րանուս երգեր» քերթողական հատորները՝ գեղապաշտ և նիւթապաշտ
ձգտումներով:

ՇԱՆԹ՝ ԼԵՒՈՆ ՍԵՂՈՍԵԱՆ (Պօլսեցի. ծն. 1869). Թուրքահայ
զրագէտներուն տարագրութեան ատեն՝ իր զրական արտադրութիւնները
ամենէն աւելի յայտնի կ'ըլլային Կովկասի մամուլին մէջ. ամենէն ա-
ռաջ ծանօթացած է Կ. Պոլսոյ «Հայրենիք» օրագրին մէջ իր հրատա-
րակած քերթուածներով: Հրապարակ ելած աշխատութիւններն են՝ «Միաս-
յարսովի իրիկունը», «Երազ օրեր», «Դարսնցիկները», «Վէլյովն», «Դարձ»,

«Դերաստնուհին», «Երգեր», «Լեւոն աշխիլը», «Հին Աստուածները»։ Առ հասարակ ցոյց է տուած հարուստ երեսակայութիւն, գեղեցկագիտական բծախնդրութիւն, յաջողակ թատերագրական աշխատութեանց մէջ։ Լաւ մշակուած գրագէտ, համակրելի անձնաւորութիւն։

Թափառական նոր զրագէտ մըն ալ կը համարիմ հօր հրապարակագիր ԵՐՈՒԱՆԻ ՍՐՄԱՔԷԴԱՆԼԵԱՆԸ (Խապգիւղցի. ծն. 1870ին) տակաւին թարմ միտք, պարբերական մամուլին մէջ ուշագրաւ է եղած իր արձակին ջլապինդ գեղեցկութիւնը։ Խմբագրապետ է եղած «Ճարժում», «Ճարիդ», «Լուսարեւ» և «Արեւելք» թերթերուն։ Հրապարակախօսի ձայնը անկեղծութեամբ սիրուած ու զնահատուած է միշտ։ Իր «Միբժուած սէր», «Կեանքին մէջ» և «Հայազատ որդին» վիպասանութիւններով ցոյց տուաւ իրապաշտ զարոցի գերազանց ձգտումը։ Պատկերները իրիս տը Շափանի զաշտանկարներուն գուրգուրալի տը պաւտրութիւնն ունին։ Պարզով՝ բայց բնականութեամբ պերճագեղ։

Վերջին վարակիչ համիտական ջարդէն կը խուսափէր Պօլսէն Տէմիրճիպաշեանի շրջանէն ծանօթ ուսուցիչ բանաստեղծ ՅԱՎՀԱՆՆԵՍ ՍԵԹԵԱՆ (ծն. Օրթաքէօյ 1853) որ տարագիր կը մնայ Գահիրէ՝ շարունակելով հոն դասախօսի պաշտօնը։ Համակրելի պատկերներուն մէջ մերթ շոշափելի են նիւթական կենդանութիւնը, լոյսը և գոյները։ Թուրքահայ և արտասահմանի ազգային թերթերուն մէջ լոյս տեսած են իր բանաստեղծական գրութիւնները։ 1913 Մայիս 12ին Գահիրէի մէջ տօնուեցաւ բանաստեղծին գրական և ուսուցչական գործունէութեան քառասնամեակը և նոյն առթիւ հրատարակուեցան զրագէտին լիակատար գրութիւնները «Աշխարհէն վերջալոյս» խորագրով։

Արտասահմանի գաղթական նորահաս զրագէտ Ղէմբերէն էր ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԷՋԵԱՆ որ Փրանսաշունչ խորհրդապաշտ բանաստեղծական գրութիւններով ուշագրաւ եղաւ։ Մշակած է ժամանակակից ֆրանսական գրականութիւնը։ Ունի փափուկ գոյներ։ Մալէգեան հրատարակած է «Մրմունջ», «Անիծեալը», «Կեդրոններ» բանաստեղծական հատորները։

ՏԻԳՐԱՆ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆԻ «Մասիս» շուրջը կը համախմբուին Պօլիս մնացող գրական Ղէմբերը։ Խմբագրապետը արդէն վաղուց ծանօթ «Արեւելք» և «Մասիս» թերթերու մէջ իր համակրելի նկարագրութիւններով, գեղեցիկ ուղղութիւն մը կու տայ իր գրական շարաքաղութիւնին, ուր ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ կը հրատարակէ լաւ մշակուած պատմական, կենսագրական և գրական յօդուածներ։ Կորովի զրիչ, երգիծող, ոճը պարզ, բեղմնաւոր։ արմատական գաղափարներով կը գրէ «Արեւելք», «Մանգումէ էֆրեար», «Նշաղիկ», «Լոյս», «Կառափնաւատ» թերթերուն մէջ։ Վիպական գրութեանց մէջ ունի իրապաշտ նկարագրութիւններ։ 1904ին «Սուրհանդակ» օրագրին մէջ կը հրատարակէ «Դրամի քօղին տակ» խորագրով թերթծնը։ Գաղափարական վէպն է իր «Ճշմարտութիւնը» տիտղոսով հրատարակած աշխատութիւնը։

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱԼՓԻԱՐ Քրիզանթէմ ծածկանունով ֆանթեզիներու շարք մը կը հրատարակէ թէ՛ «Մասիս»-ի և թէ՛ «Արեւ. Մամուլ»-ի մէջ։ Իր հեզնական, զուարթ, սրամիտ գիւտերով անզուգական է։ Թուրքահայ ամէն թերթերու մէջ լոյս տեսած են իր գրութիւնները։ Լոյս տեսան իր «Առաջին անգամ», «Շոգ — Մոգ» հատորիկները և վերջերս ամենէն

նորագոյն հրատարակութիւնն «Ֆրանքաֆո» պարունակող արձակ ու համարձակ գրականութեան ամենէն զուարճալին, ծիծաղաշարժն և սքանչելին հեգնութիւններովը:

Թուրքահայ պարբերական մամուլին մէջ գրական նւթեր մշակեցին և ուրիշներ. յայտնի ղէմք մըն է ԶԻՖԹԻ ՍԱՐԱՖ որ հաւատարմութեամբ «Բիւզանդիոնէն» անբաժան մնաց և մերթ ընդ մերթ այդ օրագրին մէջ հրատարակեց հետաքրքրական գրութիւններ: «Միամիտի մշակածները» ով ուշագրաւ եղաւ. թարմ ու հարազատ գոյներու սիրահար մըն է: Զափազանց իրապաշտ և զգայնիկ: 1900ին «Սուրհանդակ»ի մէջ հրատարակած է «Նշդրակի հարուածները»:

Ո՛հր զուարթ է և բնական:

ՀՐԱՆՏ ԱՍԱՏՈՒՐ նախ խանդոտ ոգևորութեամբ նետուեցաւ գրական ասպարէզին մէջ. Գրիգոր Օտեանէն քաջալերուած, սկսաւ գրել ցոյց տալով գրագէտի շնորհք: Սկանակ օրերուն պառույն է «Պատմական ներշնչումներ» հրատարակութիւնը: Նկարագրական փորձեր է բրած, սակայն աւելի առաջնորդող հրապարակախօսի ընդունակութիւնը շեշտուած է իր մէջ: Աւելի բանասէր մըն է, քան զրագէտ: Շուտով քաջուեցաւ գրական գործունէութիւնէն, իր համբաւին արժանիքը պիտի հաստտեն անշուշտ ապագայ երկասիրութիւնները:

Սահմանադրութիւնէն առաջ Թուրքահայը գրական թերթերու աւելի եռանդով կարեւորութիւն կու տար. Արամ Անտոնեան կը շարունակէր «Մասիս» շաբաթաթերթի գրական գործունէութիւնը աւելի լայն գաղափարներով և կը հրատարակէր «Լոյս» թերթը. յետոյ ԵՆՈՎՔ ԱՐՄԷՆ կը սկսէր «Մասիս» շաբաթաթերթը. իմրագրականը յայտնի կ'ըլլար իր իրապաշտ պատկերներով, հաճոյքով կը կարդացուէին իր թերթին գրական յօդուածները:

* * *

Գլաւադի մէջ Համիտ արիւնով լուալ կու տար հայութիւնը. հայ յեղափոխականներ 1896ին Պանգ Օթթոմանը կ'ուզեն օդը հանել, Պօլիս ամենէն մեծ ջարդը տեղի կ'ունենայ: Հայութիւնը ջլատուած է: Վրէժ խրնդրութեան թուականը կը սկսի: Ազատաշունչ խումբ «Հայրենիք» օրագրին՝ Լոնտոն, Բարիզ, Եգիպտոս կը ցրուէին: Եւ այդ կեդրոններուն մէջ՝ անկախ մամուլներ կը հաստատուին՝ ուր ստէջ կը գրեն Արփիար Արփիարեանի արբանեակները: Արտասահմանի մէջ մեր գրականութիւնը նոր շրջան մը կը սկսէր, արիւնոտ գրականութեան շրջանն է այն, «Հնչակ», «Դրօշակ» կանոնաւորապէս ամէն ամիս լոյս կը տեսնէին. անոնց մէջ կը խտանար հայրենիքէն հասած՝ կարմիր հառաչները ջարդուած հայութեան. անոնց մէջ կը խտանար ըմբոստ գրողներու վրիժագոտ ձայնը. և անոնց մէջ մերթ ընդ մերթ կը լսուէր արիւնով թոթոացող ցնարի ձայնը: Սակայն այդ երկու օրկանները՝ որոշ նպատակ մ'ունէին. հարստահարեալ, ջարդուած, և տարագրեալ հայութեան դատը կը պաշտպանէին, անոնց մէջ գրականութիւն մը ստեղծելու անըջանքն իսկ զոյտութիւն չունէր: Գրական պատասխաններն դիպուածաւ կան էին:

Ազատաշունչ գրականութեան՝ արտասահմանի մէջ՝ ամենէն առաջ կը նպաստէ Պ. ՄԻՐՏԻՉ ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆ՝ 1885ին՝ Մարսէլյ հաստատած իր շարաթը երկու անգամ հրատարակած «Արմէնիա» լրագրով։ Վանայ կեդրոնական վարժապետանոցի այդ համակրելի տնօրէնը, տարագրեալ Պրանսա՝ խտամբեր տոկոնութեամբ՝ մինչև մեր այս օրերը կը շարունակէ հրատարակելու իր յեղափոխական օրկանը, ուր թուրքահայ և ռուսահայ գրողներ ունեցեր են գրական մասնակցութիւն։ Նոյնինքն փորթուգալեան գեղեցիկ և կորովի ոճ մը ցոյց տուած է իր գրուածքներուն մէջ։ Մեր ազգային ամենէն մաքուր գործիչը և ամենէն հարգատ հայ սիրտ փորթուգալեանը՝ իր թերթով երկարատեւ ազդած է Պարսկահայ, Ռուսահայ, Արտասահմանի հայ զաւուրթին վրայ։ Թուրքահայ հասարակութեան վրայ «Արմէնիա»յով քիչ ժամանակ մը միայն կրցեր է ազդել։ 1888ին թուրքիա անոր մուտքը կ'արգելուէր։

Մաքուր և պատկանելի գործիչ մըն ալ Պ. ՄԻՆԱՍ ԶԵՐԱՋ հալածուելով թուրքիայէն, 1889 նոյեմբեր 18ին Լոնտոնի մէջ կը հրատարակէ իր «L'Arménie» ամսաթերթը զոր քիչ վերջը Բարիդ կը փոխադրէ, կանոնաւորապէս հրատարակելով այդ Պրանսերէն թերթը, հոն Պ. Զերազ ցոյց կու տայ իր գրական պաշարը, իր ամսաթերթին մէջ լոյս կը տեսնեն մեր ամենէն նշանաւոր համարուած գրողներու թարգմանութիւններէն պատառիկներ։ անոր էջերով, հայկական մատենագրութեան և տպագրութեան մասին՝ Եւրոպացիներուն գոհացուցիչ ծանօթութիւն կը տրուի։ Պ. Մ. Զերազ կը հրատարակէ իր Պրանսերէն նորավէպերը, որոնք արեւելեան հմայքոտ շունչով գրուած են։ և Պ. Արշակ Զօպանեան անոնցմէ մէկ քանին կը թարգմանէ և կը հրատարակէ իր Անահիտ ամսաթերթին մէջ։

Քաղաքական գործիչ մը ՏԻԳՐԱՆ ԵՐԿԱԹ (Կարապետ Պիլէպիճի), նոյնպէս հալածուած մը Պօլսէն, մեծ ջարդի թուականին, իր գրչովը ուշագրաւ դէմք մը կ'ըլլայ Եւրոպայի տաղանդներու առջև։ հայկական դատը կը պաշտպանէ «Revue des revues», «Figaro», «Gaulois», «International» թերթերուն մէջ Կարապետ Պէյ կեդր անունով։ Եւ մեր դատը հզօրապէս պաշտպանելու համար կը մտերմանայ Մօրիս Պարէսի, Ժօռէսի, Ժան Ֆինյօյի, Տընի Քօշէնի հետ, որոնք անկեղծօրէն կը սիրեն հայը և իրենց ալ իրենց կարգին մեր դատը կը պաշտպանեն։ Արփիաբեան շրջանի «Հայրենիք»ին մէջ, Տիգրան Երկաթ՝ ուրիշ ծածկանուններով՝ Կարապետ կամ Միւր Կարօ՝ կը հրատարակէ շարք մը գրութիւններ, ուր ցոյց կու տայ իր գրագէտի շնորհքը։ Ինքը բանաստեղծ հոգի մըն է եղած և մի և նոյն ժամանակ՝ գեղարուեստի հնախօսական ուսումին մէջ ցոյց է տուած վերլուծողի նուրբ և սրամիտ ընդունակութիւնը, բայց ամենէն աւելի անմահացած է քաղաքական յօդուածներու խորաթափանց հիւսուածքովը։ Հանթօ զանոնց կարդալով, ըսած է. «Այսքան խորհամուտ տողեր շատ շատ Սալլուպրի մը կրնար գրել»։ Յոյները մեծ պաշտում մ'ունեցան իրեն, և իր արժանիքը ճանչցան միջազգային դիւանագէտ տաղանդները։ Աւելի բանաստեղծութիւններ, որոնք գնահատուած են Մօրիս Պարէսէն, որոնց առթիւ կ'ըսէր ֆրանսացի մեծ գրագէտը «C'est un poète d'une incomparable beauté»... Իր հայերէնի ուսուցիչն էր Վենետիկի Միլիթարեան Հ. Գրիգորիս Մերճանճեան։

* * *

Ջանազան պայմաններու մէջ և տարբեր ուղղութիւններով բայց միշտ նոր վերածնունդի գրականութեան ձգտող դէմքեր ունեցած ենք:

Առնոց պարագլուխն է ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ: Գրական վերածնունդի ռահլիրան՝ Արփիար Արփիարեան, Փրանսաշունչ վիպական ձևը կը պատուաստէր՝ հայ մտաւորական ծառին՝ իր Ապուշը վերնագիր փոքր հատորովը: Բնականէն կ'ընդօրինակէր իր վիպական նկարները, որոնք բացարձակապէս պարզ ըլլալու ձգտումը ունէին:

Կարմիր ժամացոյց կը պսակէր իր գրագէտ վիպասանի համարը, ուր ակն յայտնի է իր սրամտութիւնը, պղպշացող եռումը, և դերակատարներուն խօսակցութիւնը, նիստ ու կացը հետաքրքրական է անհունապէս:

Առասպելներով համեմած չէ իր վիպակները. ընտրած նիւթերը միշտ ապուրած կեանքի՝ Գրական պատմութիւնէն է առած: Գիտաւոր է և սքանչելի յղացող իբրև ձևապաշտ:

Նկարագրութիւնները երբեմն բազմագունի, երբեմն բոլորովին պարզ, սակայն լուսանկարի ճշտութեամբ իրապաշտ: Ոճը նկարագեղ, զգացմունքը փափկաճաշակ, մանաւանդ գրական ջրոնիկներուն և Հող-Վրտիկ վերնագրով թաղմանական գրուածքներուն մէջ: Առ հասարակ, տպատիրէ, հրապուրիչ, Սալոնական ազնուապետական կեանքէն դուրս, ռամիկ ժողովուրդին մէջ կը փնտռէ իր վիպակներուն դերակատարները: Նախադասութիւնները յղուած, կտրուկ, իմաստալից, Հոգեբանական խորհրդածութիւնները՝ ո՛չ խորաթափանց, Հրապարակախօս համակրելի գրիչ մըն է եղած գրական և ընկերական յօդուածներով, զորս հրատարակած է Արեւելք, Մասիս, Մ'ակ, Հայրենիք, Նոր-կեսեր, Մարտ, Ապրտակ, Շիրակ, Հայ-Հանդես և ուրիշ կարգ մը պարբերականներուն մէջ: (1862-1908):

ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ ՏԻԳՐԱՆ ներաճաշակ է իր մանր նկարագեղ գրութեանց մէջ: Ֆրանսական արկածային թերթօններու տպաւորութեամբ՝ շարադրած է Վարժապետին աղյիկը վէպը, ուր կան ներդաշնակուած՝ խաղաղ էջեր, որոնք մի և նոյն ատեն կը խտացեն սալոնական կեանքի շողշողուն ու նսեմ հոգեբանութիւնը:

Գրական ձևապաշտ մըն է, վարպետ գրագէտ մ'ըլլալու ձգտումէն հրաժարած...:

1886 թուականէն սկսեալ գրիչ է շարժեր:

ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ Մասիս, Հայրենիք թերթներուն մէջ՝ յայտնեց գրագէտի բերեղացած ընդունակութիւնը: Վիպակները գեղեցիկ, ազնուական տպաւորութեամբ ուշագրաւ:

Աշխարհաբարը հմայքոտ զտում մ'ունի Նոր-կեսերի բազմաբեղուն յօդուածներու շարքին մէջ:

Ընկերական հոգեբանութեան վրայ կը սաւառնին իր գաղափարները:

Գրական կատարելութիւնը ապագային է թողուցեր: Գրած է 1888-1891:

ԳԻՐԻԳՈՐ ԶՈՆՐԱՊ ՎԻԱՍԱՆԻ մ'ըլլալէն աւելի, հմայքոտ գրիչ մըն է, նկարներուն գոյնը աշնան դեղինով զանգուած, գեղարուեստական տեսակէտով աննշան, կեանքի հիւսուածքը, հոգեբանութիւնը ուժգնօրէն վառ, խանդոտ ուշագրաւ: Նախադասութիւնները կուռ, համոզիչ:

Պատմական ճշգրտութեան մէջ հեղինակաւոր, պարկեշտութիւնը կը կշռէ կի տը Մորասանի և Ոկտավ Միրպոյի նժարներուն մէջ... Աւելի զաղափարապաշտ մըն է, քան թէ ձեապաշտ:

Գրական յօդուածները լոյս են տեսած Հայրենիք, Մասիս, Երկրագունտ պարբերականներուն մէջ. վիպակները հրատարակուած են Խղանտանքի ձայները, Կետեքը ինչպէս որ է, Լուս Յասեր հատորներով: Իր առաջին վէպն է Նարդիկը՝ որ «Հայրենիք»ին մէջ իբր թերթօն լոյս է տեսած և կիսատ ձեացեր: Անհետացած Սերունդը հոգեբանական վերլուծում մըն է, ուր Զօհրապ կը յայտնէ իր կորովամտութիւնը: Մեր գրական նութեան մէջ ինքը ուշագրաւ եղաւ 1887 թուականէն սկսեալ:

ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆԵԱՆ գրական բազմակողմանի կարողութեամբ օժտուած մեծ աշխատաւոր: 1891էն սկսեալ՝ Պոլսոյ մամուլին մէջ ցոյց տուած է զրազէտի բազմաբեղուն յատկութիւնները:

Իր գործերն են Արշալոյսի ձայներ, Թուրքի փառք, Թրքաւմներ, Մոք խաւեր, Պետրոս Դուրեան, Մկրտիչ Պէլիկրաշեան, L'Arménie, Քերթաւմներ, և այլն: Իբրեւ խմբագրապետ ունի Երազիկ և Անահիտ թերթերը: Գրական երիտասարդ համբաւը շինեց Հայրենիքի մէջ, իսկ իր թերթերու բեմէն ցոյց տուաւ գեղեցկագէտ գրողի հզօր շեշտը: Աւձակները կը յիշեցնեն Կոնգուրներու պատկերալից իրապաշտ ոճը, պերճութիւն մը հազցուցեր է տաղաչափեալ քերթուածներուն. ընդհանուր առումով, վարպետ ձեապաշտ մըն է:

Գրական դատումները վարպետի շեշտով կը գրէ, կը զգացնէ ճաշակին ազնուութիւնը, արդար ըլլալու համոզիչ փաստեր չեն պակսիր իրեն:

ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐԹԵԻԵԱՆ ամենէն կորովին՝ նորագոյն գրողներէն, արձակը կուռ, կիտուածեալ, բառերու ճարտար հիւսուածքով նկարչական, ոտմանդիկ մ'ըլլալէն աւելի՝ զաղափարապաշտ զրազէտ մըն է: Գրական ճաշակով մէկ քանի ախորժելի գրուածքները ամփոփեց Քայքայում վերնագրով հատորին մէջ. ունի կիլիկեան Արհաիքք անունով ուրիշ գիրք մըն ալ, ուր խտացուցած է Ատանայի արիւնազանգ պատկերներու գրական լուսանկարները: 1896 թուականէն ասդին՝ տարագիր, նորագոյն զրազէտ դասակարգին մէջ ուշագրաւ զրազէտը կը հանդիսանար Նոր-Կեանք, Վաղանես ձայն, Ազգ, Շիրակ պարբերական թերթերուն մէջ:

Սահմանադրութիւնէն վերջը՝ իզմիր հրատարակեց ամբողջ երեք տարի Դաշինք օրաթերթը՝ ժողովուրդին վրայ շփոթող ուժգին արձագանգ մ'ունին իր խմբագրական գրութիւնները: Քննադատականները ահաբեկող և կործանող են, խրոխտ պայքարող մըն է հասարակաց կրակոտ կոիւներուն մէջ: Գրական վերլուծումները ճաշակաւոր: Այժմ կը հրատարակէ Գահիրէի մէջ Յոսաքեր պարբերականը:

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ կորովի միտք, բազմաբեղուն գրիչ, սրամիտ պատճառաբանող, գիտաւոր սրախօս, անցեալ և ներկային մէջ, իր արգասաւոր յօդուածներով, ողողած է պարբերական հայ մամուլը: 1888

թուականն սկսեալ, մեր գրական շրջանակին մէջ, գրագէտի անունով պարելու արժանիքն ունի:

Իր գրածներն են Պրանքո Թորք Պատերազմ, Զավարեմ, Ընտանիք, Պատիւ, Բարոյական, Բարոյականութիւն, Ճշգրտագրիւթ, և Ընկ., Ուսման Ծարեցոյցը, Այդաշնորոն Ծարեցոյցը, և այլն:

Խմբագրապետ է եղած Ազատ խօսք, Ազատ բնմ, Օրենք, Թերթիկ, Կրակ, Արեւ, Խարազան, Արեւիք պարբերական թերթերուն:

Երգիծանքներուն մէջ խոր ճշմարտութիւնը փնտռելու ձգտում չունի, բայց արուեստագէտ մըն է, հանճարեղ գիտատու մը. իր ամենէն փայլուն երգիծական էջերը կը շողան Ազատ խօսք թերթերուն մէջ: Ունի կատակերգու կարողութիւն, յաջող է թատերագրական այդ ճիւղին մէջ: Միազանգ, խտացած ոճ մ'ունի երգիծական գրուածքներուն մէջ: Անհատում, սահանքող գրականութեամբ դեռ կ'ապրի: Նոր-կեսեր Լոնտոնեան կիսամսեայ թերթը իրեն գրական էն յղկուած պատկերներուն բեմը կ'ըլլար:

Ընդհանրապէս երկարաշունչ շարունակելի գրուածքներով հրապուրիչ չէ Ձեռագած: Իր թերթեաները գեղարուեստական տեսակետով անմշակ գործեր են:

ՀՐԱՆՏ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ կը սիրէ և կը սիրցնէ բոցեղէն անըջանքները. անհունութեան մէջ կ'ուզէ արձանագրել ըմբոստ հոգիին երազները: Նոր գաղափարներու այգեր կ'արթննան իր զլխին մէջ, երեսկայութիւնը աննիթականէն՝ նիթականի կը կերպարանափոխուի, և խոկունները կը կախուին իր մտքէն: Ներկանան կը զրահաւորէ իր պայքարող գաղափարները:

Ստատի ճամբայներէն կը քալէ, արծաթ անձրեւ կ'երազէ, կը թօթափէ ցուրտ պատանքը մօտին: Ամպերուն թեւերով կ'ուզէ սաւառնիլ, ու դիտել լուսնեան քարացումը:

Յոյսերու մթութեան մէջ թռչը չունի: Սէրը գտնալու համար, ազնուահիւս անուրջներու ճամբէն կը քալէ:

Նազարեանց մտածել կու տայ իր քերթուածներուն վրայ. խորհրդապաշտ նկարներու և երգերու տպաւորութիւնը զգալի է իր ամէն մէկ բանաստեղծութեանց մէջ. Պախի սոնատները, Պէթովէնի գուալթոները դիրաւ ըմբռնելի չեն, մտածելով սակայն, մենք կը սքանչանանք անոնց վրայ:

Իր քերթուածները խառնած Երագներ վերնագրով՝ սիրուն հատորով մը հրատարակուած են:

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷՆԱՆ. կը սիրես թէքէնանին քնարը. անարատ գեղեցկութեան շողերը կ'ուզէ ճառագայթել՝ բանաստեղծական էջերէն:

Դիտել կու տայ տենջանքներու խուրձերը, ծխումը խունկերու ծուէններուն, շուրթներուն աննիթ համբոյրները:

Պատկերները փայլուն և քնքուշ: Փնարին լարերէն կ'առնես բոյրը Պոսըլէրի չար ծաղիկներուն:

Արժանիքը փաղփիւն է եղած՝ երազներուն բիրեղացած խտացումովը, ինչ որ զգալի է: Ընկերական հարցերուն նկատմամբ՝ իր արձակ գրուածքներուն մէջ, գաղափարները գերազանցօրէն բարձր և կիտուածեալ յղկում մ'ունին:

Արտասահմանի հանդէաներուն մէջ, իբր սկսնակ գրագէտ, նշանաւոր գեր մը խաղաց իր գրագիտական յօդուածներով:

Եգիպտոս և Պոլիս հրատարակեց Շիրակ հանդէսը:

1901/ին լոյս տեսան իր տաղաչափական և արձակ քերթուածները Հոգեք վերնագրով հատորին մէջ:

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ անկապաշտ գրողներու շարքին մէջ՝ քաղմաքեղուն սիրարան երիտասարդ բանաստեղծ: Նիւթապաշտութիւնը կը քողարկէ ինկօն ու գեղօն բառերով:

Հուրիններուն ծամերէն կը հասնի բոլոր քնարայոյզ, Ստեղծական գիւտերէն աւելի, կեանքի վառվռունութեան մեծ փոյթ է տարած: Ներշնչումները միօրինակ՝ բայց թրթռուն:

Գրական հեղինակութիւններն են Արշակը, Պատրանքի ժաղիկներ, Քրիզանթեմ, Եփրատի ջուները, Ապտիլ Համիտ Բ., Բանաստեղծի՛ն Սիրտը: Մէկ քանի տարի առաջ՝ սկսաւ հրատարակել Շանք կիսամսեայ գրական հանդէսը:

ՇԱՀԱՆ ՆԱԹԱԼԻ յեղաշրջական անկապաշտ նորագոյն բանաստեղծ. բառերուն դասաւորութեամբ՝ քերթողական հիւսուածք մը կ'ուրուագրէ, կրակոտ և ընդվզող ներշնչումով:

Նուրը ճաշակէն հեռու՝ հաստ մուրճով կը քանդակէ հսկայ գաղափարական յղացումներ: Սարսուռներուն մէջ խրոխտ է, վրէժը մագիլներով սպառնացող է: Ատելութիւնը կը խաչէ, բառերու պատնէշին վրայ, անհունին մէջ ազատութեան դրօշը կը պարգէ: Եւ լայնատարած տիեզերքը, իրեն մտքին համար, նեղ պատանք մըն է: Իր գրական հեղինակութիւններն են Շանքեր, Ամպեր, Օրէնքի և Ընկերական զոհերէն: Խմբագիր Պօսթընի Շանքին մէկ քանի ամիս:

ԵՍԱՃԱՆԵԱՆ՝ պարսկական քնարին քաղցրութիւնը կ'աշխատի իւրացնել: Եւ Ե. ԳՕԼԱՆՃԵԱՆ մանրանկարը կ'ըլլայ Տէմիւրհիպաշեանի բանաստեղծութեան: ՓԱՅԼԱԿ իրապաշտ քնարի քնքուշ երգը կը լսեցնէ:

ԻՆՏՐԱ (ՁՐԱՔԵԱՆ). — Յոյց տուած է նարեկաշունչ ձգտումներով նոր արձակ բանաստեղծական մտքեր: Տ. ՉԷՕԿԻՐԵԱՆ նորարար ստեղծական քերթուածներու թոփշըով կը սիրցնէ իր քնարը:

Իբրև գրագէտ արձակագիր այս շարքին մէջ կը մտնէ « Ամէնուն Տարեցոյցի» հեղինակ ԹԷՈՒԻԿԸ որ անզուգական կը մնայ իր Գոտակներուն բանաստեղծական գեղեցիք ոճովը: Իրական կեանքի պատկերները ամփոփած է Կադանդ վերնագրով հատորի մը մէջ:

Այս նորագոյն գրագէտները խորհրդապաշտ ըլլալու ձգտումներ յոյց կու տան: Ունին բանաստեղծի շնորհք, բայց գրական հմտութիւնն ինչ չափազանց թեթեւ կը մնայ: Անփոյթ են ազգային պատմութեան և հին ու նոր մատենագրութեան: Ոստումներով կը ձգտին գերազանցին և էական ու տարրական գրական պահանջներուն կարևորութիւն չեն տար: Եւ ահա այդ պատճառաւ տակաւին որոշ ձև չառներ իրենց քնարերգութիւնը:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարայարեյի)

Հ. Ս.